

<https://doi.org/10.15407/socium2025.03.043>
УДК 316.613; 643

Creative Commons Attribution 4.0 International

Сірий Є.В., д-р соціол. наук, проф., провідний науковий співробітник відділу теорії та історії соціології, Інститут соціології НАН України, вул. Шовковична, 12, Київ, 01021, Україна, email: socio1@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3396-8168>

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЗАЛУЧЕНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЖИТТЄСТІЙКОСТІ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ЗАТЯЖНОЇ ВІЙНИ

У статті актуалізовано суттєві аспекти психосоціального рівня залученості членів українського соціуму, що специфікуються за умов затяжної війни в Україні. Вивчення цих психосоціальних сегментів як одних з джерел соціальних установок є важливим для дослідження та конструювання такої інтегральної латентної ознаки, як національна стійкість. Однією з її складових є життєстійкість людини та суспільства, яка розглядається як складний соціальний конструкт, що складається з адаптивності, характеру соціального настрою, можливості мобілізувати свої зусилля у протидії негативному впливу викликів соціальних катаклізмів на соціальному, психосоціальному, ментальному рівнях. Важливою складовою формування життєстійкості українців, як і будь-якого суспільства, автор вважає економічну та суспільну залученість, які виконують подвійну роль у формуванні життєстійкості. На основі соціологічних і статистичних даних із застосуванням кореляційного аналізу щодо суспільно-економічної залученості й інтегральних характеристик життєстійкості продемонстровано часткове підтвердження того, що суспільно-економічна залученість є складним інтегральним соціальним конструктом. У діалектиці взаємодії зовнішніх ресурсів і внутрішніх особистісних ресурсів з подвійною роллю причини та наслідку життєстійкість є певним потенціалом у розвитку українців в умовах суспільних ризиків, катастроф, з подальшим піднесенням їхньої громадянської позиції. Це зміцнює рівень національного спротиву та національної стійкості. Зазначено потребу активізації політики зайнятості та самозайнятості, суспільно-громадянської залученості у різних форматах і способах здійснення.

Ключові слова: національна стійкість, чинники життєстійкості, суспільно-економічна залученість, компоненти психосоціальної рефлексії суспільства.

Siriy Ye.V., Doctor of Sociological Sciences, Professor, Leading Researcher, Department of Theory and History of Sociology, Institute of Sociology, NAS of Ukraine, 12, Shovkovychna Str., Kyiv, 01021, Ukraine, email: socio1@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3396-8168>

SOCIO-ECONOMIC INVOLVEMENT AS A FACTOR OF RESILIENCE OF UKRAINIANS IN CONDITIONS OF PROTRACTED WAR

The article updates the essential aspects of the psychosocial level of involvement of members of Ukrainian society, which are specified under the conditions of a protracted war in Ukraine. Studying these psychosocial segments as one of the sources of social attitudes is important for researching and constructing such an integral latent feature as national resilience. One of its components is the resilience of a person and society, which is considered as a complex social construct consisting of

adaptability, the nature of social mood, the ability to mobilise one's efforts to counteract the negative impact of the challenges of social cataclysms at the social, psychosocial, mental levels. The author considers economic and social involvement to be an important component in the formation of the resilience of Ukrainians, as well as that of any society in general, which plays a dual role in the formation of resilience. Based on sociological and statistical data using correlation analysis of socio-economic involvement and integral characteristics of resilience, it has been partially confirmed that socio-economic involvement is a complex integral social construct. In the dialectic of interaction between external resources and internal personal resources, with a dual role of cause and effect, resilience represents a certain potential for the development of Ukrainians in conditions of social risks and disasters, subsequently rising their civic position and strengthening the level of national resistance and national resilience. The need to intensify employment and self-employment policies, social and civic involvement in various formats and methods of implementation is noted.

Keywords: *national resilience, resilience factors, socio-economic involvement, components of psychosocial reflections of society.*

За більш як трирічний період масштабної війни змінилася не тільки держава, але й самі українці – як нація загалом, так і окремо кожен. Постійний захист держави, безумовно, втомлює і виснажує. Війна кинула українцям виклики, а її затяжний характер тільки підсилює їх. Це, насамперед, екстремальні обставини (виклики) війни та її можливі наслідки, невизначеність і нестабільність – все те, що спіткає щодня людей у цих реаліях. І те, як люди реагують на них (зокрема, і характер змін / тенденцій цих реакцій), має вплив на їхнє життя, соціальний потенціал (і навпаки, йдеться про взаємодію), забезпечення можливостей оптимальної життєздатності та спротиву.

В інтегральній системі національної стійкості, крім багатьох різних чинників, важливими аспектами вважаються можливості суспільно-економічної залученості населення України як висхідні джерела та похідні елементи життєстійкості, яку особливо зараз, у ситуації затяжної війни, підриває соціальна втома (зокрема як відчуття виснаження та перевантаження). Російська агресія стала джерелом багатьох деструктивних впливів та насамперед соціальних і економічних проблем. Так, вона стала загрозою для збалансованого розвитку суспільно-економічної (в тому числі й громадянської) активності населення, що потенційно є джерелом економічного та суспільного громадянського занепаду. Не тільки економічна, але й громадянська суб'єктність українців є базисом національної стійкості держави. Відповідно, це стає суттєвим елементом стратегії національної стійкості як певна можливість, здатність відтворювати, утримувати, відновлювати, підтримувати, трансформувати власний суспільно-економічний потенціал, підсилюючи громадянський, у протидії соціальним викликам війни. Можливість економічно та суспільно залучатися потенційно є ресурсом життєстійкості індивіда на ментально-психологічному, соціальному, економічному, громадянсько-політичному рівнях.

Війна та її виклики спонукали означити та моніторити ті нові маркери соціального порядку та суспільних викликів, які потенційно відображають їхню протидію викликам війни. І як показує суспільна практика, суспільний досвід, такі соціальні відлуння самоорганізують появу та поширення форм і способів активізації економічної та громадянської діяльності, суспільної залученості, що водночас є важливим маркером

національної стійкості. З початком агресії Росії проти України ця тематика набула активного вивчення в різних аспектах і з різних сторін не тільки окремими дослідниками¹, але й цілими дослідницькими інституціями [1–3].

З огляду на це, **мета статті** полягає у дослідженні соціального ефекту суспільно-економічної залученості у формуванні соціальної життєстійкості, адаптивності. Йдеться про виокремлення проблемних зон і осередків сили національної стійкості України з позиції суспільних конфігурацій в умовах війни через обробку первинних і вторинних даних різних суголосних тематичі досліджень. Тому маркерування та вияв, фіксація та “вимірювання” подібних процесів водночас і поповнюють соціальну складову такого прикладного напрямку, як “соціологія війни” (формування та емпірико-теоретична наповнюваність якої, між іншим, виступатиме вагомим доробком у світовій теоретико-прикладній соціології, новизна якого не викликає сумнівів)².

Тематика життєстійкості тільки починає активізуватися, трансформуючись з психологічної площини у соціальну. Наразі відсутнє єдине її визначення. Більш системна його концептуалізація тільки починає акумулювати науково-інформаційний каркас. Проте наше дослідження сприятиме подальшій його концептуалізації (питання або завдання концептуалізації для нас не стояло).

Проте, на нашу думку, проблема дефініції містить і епістемологічне коріння. Наукова рефлексія феномену життєстійкості, відповідно до вивчень його у минулому та реалій сьогодення (війна в Україні як соціальна катастрофа) зараз має потребу та одночасно нагоду у поповненні та в уточненні дефініційного каркасу життєстійкості. Це поняття отримало більш широку легітимацію у вітчизняних наукових колах суспільствознавців (зокрема соціологів) порівняно з такими поняттями, як: “резильєнтність” (як психологічна здатність людини успішно адаптуватися до стресів, травматичних подій, життєвих труднощів тощо), “резистентність” (як здатність організму протистояти впливу певних факторів), “копінг” (як сукупність свідомих конгнітивних (мисленнєвих), емоційних і поведінкових зусиль у протидії негативним факторам). Останні ж відображають суть явищ скоріше поведінкового рівня людини.

Звісно, без психологічного підґрунтя для пояснення соціальної дії не обійтися. І це мабуть, єдиний раціональний шлях (тобто екстраполювати поведінкові аспекти діяльності людини до рівня соціальної дії) у формуванні змісту життєстійкості та її науково-інтерпретаційних компонентів. У цьому об’єкт-предметному блоці соціальні параметри життєстійкості перебувають у щільній зв’язці з психосоціальними компонентами, що є цілком релевантним.

До її головних характеристик у цілому прийнято відносити такі людські властивості (які виявляються при зміні соціальних умов), яким дедалі більше приділяється

¹ Фактори стійкості громад під час війни. Дослідження впливу економіки, управління та залученості. *Децентралізація*. 2023. URL: <https://decentralization.ua/news/17176>

² Цей матеріал підготовлено завдяки фінансуванню за напрямом використання бюджетних коштів: “Підтримка пріоритетних для держави наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок” бюджетної програми КПКВК 6541230. Наукова робота “Національна стійкість України під час російсько-української війни: суспільні конфігурації”.

увага з боку науковців, як інтегральний ресурс особистості, що допомагає впоратися з важкими життєвими умовами; міра подолання людиною заданих обставин і міра докладених нею зусиль (можливостей, ресурсів) над обставинами; вибір соціальної поведінки в проблемній ситуації та багато іншого. Їхня операціоналізація не обходиться без врахування психосоціальних компонентів людської рефлексії у можливій взаємо-зумовленості з проявами соціальної адаптивності (немає потреби інтерпретувати кожен людську властивість в інтегруванні поняття “життєстійкість”). Це дослідження має елементи розвідувально-аналітичного характеру, завдяки якому на основі емпіричної інформації є можливість виявити та обґрунтувати певні припущення / гіпотези щодо чинників / ресурсів життєстійкості українців у системі національної стійкості країни. На цьому рівні цілком достатньо окреслюється, з одного боку, характеристика соціальних елементів (як відображення окремих рис українського соціуму), з іншого, – напрям пошуків нових його властивостей, зокрема вияв нових зон і осередків сили національної стійкості України з подальшою праксеологічною її складовою.

Дослідження з цієї тематики та проблематики стосуються різних аспектів впливу війни: психологічного впливу, ментального здоров'я, формування ідентичностей, міграції, проблеми безробіття, економічної залученості, господарської самозайнятості, зокрема соціального підприємництва, розвитку волонтерства тощо – того, що може становити зміст національної / суспільної стійкості у подоланні одних системних проблем або чинників і активізації інших конструктивних видів діяльності. Вивчення подібних питань, а також припущень щодо чинників життєстійкості бачимо, зокрема, у доробках в арсеналі дослідницької діяльності науковців Інституту соціології НАН України, в яких життєстійкості надається більше соціальних характеристик, а не психологічних, що було більш усталеним у цьому пізнавальному сегменті. Великий доробок здійснений, зокрема, у дослідженнях О. Злобіної (у руслі розкриття параметрів життєстійкості, стресових станів), Є. Головахи, С. Дембіцького. В. Степаненка (стресові стани українців, механізм, ресурси протидії їм) [4], О. Резніка (емпіричні фрагменти впливу життєекономічного стану на активність волонтерства), напрацюваннях науковців Інституту демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України, зокрема Е. Лібанової (резилієнтність соціоекономічної системи України щодо викликів війни) [5] та інших.

Питання спряженості життєстійкості людини з її суспільно-економічною залученістю більшою мірою є авторським доробком в обґрунтуванні окремих аспектів життєстійкості людей в умовах соціальної катастрофи. Сама проблема зайнятості в Україні особливого представлення не потребує і є перманентною. Соціальні аспекти працевлаштування та пошуки оптимальної його стратегії висвітлені у працях Е. Лібанової, Л. Лісогор, М. Семикіної та інших.

Війна згенерувала безліч різних викликів для українського суспільства, серед яких найважливішими є негативні структурні зміни у сфері зайнятості або самозайнятості, значний міграційний вплив частки населення, оптимальний розвиток економічної залученості тощо. Зокрема, невтішна ситуація залишається в міграційному вимірі, де навіть важко відобразити об'єктивно точну статистичну картину. На кінець 2024 р. за

кордоном перебувало близько 5,2 млн українських біженців [6]. За даними Єврокомісії (Євростату), кількість одержувачів тимчасового захисту на початку 2025 р. становила близько 4,4 млн осіб³. Хоча більшість біженців покинули Україну ще на першому етапі після початку війни, проте вплив триває і сьогодні, і крім формального (зокрема внаслідок нещодавнього дозволу певній категорії молоді виїжджати за кордон) спостерігається неформальний вплив (навчання, тимчасова робота, схеми ухиляння).

Інший бік проблеми – рівень економічної зайнятості / самозайнятості, що є критично важливим питанням для переважної більшості населення. За оцінками дослідників, в Україні наявний істотний рівень безробіття (за даними Міністерства економіки, докільця та сільського господарства України на 2025 р. офіційно становить близько 17%)⁴. Проте це лише офіційна, далеко не повна статистика, через насамперед велику кількість незареєстрованих (небажання, виїзд за кордон, мобілізація, ухиляння, неформальна самозайнятість). За даними репрезентативного соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (червень 2024 р.), серед респондентів економічно зайнятими виявилися понад 2/3 (68,6%, не враховуючи пенсіонерів). Серед них лише 4,9% мають не одну оплачувану роботу. Можна припустити, що це зовсім мало, враховуючи обставини сьогодення (війна, обмеженість економічних ресурсів, можливостей тощо). Водночас зберігається зростання кількості працевлаштованих безробітних, що свідчить про активізацію процесів працевлаштування⁵.

Розвиток самозайнятості (суб'єкти підприємницької (ФОП) та незалежної діяльності) є також доволі суперечливим. Динаміка зростання ФОП мінлива, але різких змін не спостерігається: з початку 2022 р. (за три роки) приріст становив 78 тис. одиниць ФОП (763 тис. нових ФОП було відкрито, а 685 тис. закрито⁶). Проте нині на один новостворений бізнес припадає 1,5 закритих.

Оцінюючи життєве становище українців, яке загалом визначається матеріальним становищем та економічною залученістю як однією із його складових, доводиться

³ Temporary protection for 4.31 million people in June. *Eurostat*. 11.08.2025. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250811-1>; Скільки українців мають тимчасовий захист у ЄС – дані Євростату. *Укрінформ*. 11.08.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4024428-skilki-ukrainciv-maut-timcasovij-zahist-u-es-dani-evrostatu.html>

⁴ Ткач Г. Державний центр зайнятості: офіційна кількість безробітних в Україні. *Inkorr*. 07.01.2025. URL: <https://inkorr.com/derzavnij-centr-zajnatosti-nazvav-oficijnu-kilkist-bezrobitnih-v-ukraini-251131>

⁵ Інфляційний звіт. Квітень 2025 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2025-Q2.pdf?v=13; Частка працюючих українців рекордно зросла за час великої війни. *Фінансовий клуб*. 25.04.2025. URL: <https://finclub.net/news/chastka-pratsiuiuchykh-ukraintsiv-rekordno-zroslo-za-chas-velykoi-viiny.html>

⁶ На 44% більше ФОПів закриваються цього року, ніж у 2024. Наразі на один новий ФОП припадає 1,5 закритих. *Опендатабот*. 08.05.2025. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/foponomics-2025-4>; Скільки ФОПів відкриваються та припиняють діяльність у 2025 році: свіжі дані. *Дебет-кредит*. 11.05.2025. URL: <https://news.dtki.ua/society/economics/98864-skilki-fopiv-vidkrivaiutsia-ta-pripiniaut-diialnist-u-2025-roci-svizi-dani>

рівень життєвого добробуту був значно вищим. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, у червні 2024 р. [7], у третій рік війни 39,5%⁷ респондентів зазначили, що не задоволені своїм становищем у суспільстві (Індекс задоволеності як середнє значення позитивних і негативних оцінок у діапазоні: від –1 до 1 бала становить –0,17 бала), що можна сказати про певну загальну незадоволеність людей власним становищем у суспільстві. Отже, різні чинники, зокрема суспільно-економічної залученості (належать економічна зайнятість і самозайнятість, з одного боку, соціальне підприємництво та волонтерство, з іншого боку), по-різному впливають і формують зміст та оцінку респондентами власного життєвого становища, яке відображає зміст життєстійкості.

Незважаючи на тяжкий воєнний час із складними викликами, населення України, що не залишило країну, в інтеграції з державними та громадянськими інститутами воно несе на собі різноманітний тягар труднощів у визвольній війні. Це показує, що стійкість українського народу багато в чому проявляється у здатності терпіти життєві труднощі та у почутті обов'язку перед державою, суспільством, собою.

Сам по собі феномен життєстійкості є складним і різнокомпонентним конструктом. Одні дослідники вкладають в нього більше психологічних чинників емоційного характеру, інші – суб'єктно-особистісного, ментального. Результати різних (переважно психологічних) досліджень життєстійкості та адаптивності свідчать про їхній прямий взаємовплив із ситуаційною активною або пасивною життєвою спрямованістю, пов'язаною з депривацією [8].

Один з показників та індикаторів життєстійкості психосоціального аспекту, що використовується в соціологічних опитуваннях, є дещо релятивістський показник “соціального терпіння”, тобто готовності терпіти труднощі. Це один з небагатьох показників, який можна використовувати як індикатор життєстійкості у різних позиціях, і у логіці нашого аналізу варто показати його тренди та особливості впродовж війни, базуючись на низці результатів досліджень трьох останніх років. Так, у липні 2023 р. (дослідження СГ “Рейтинг”) більшість респондентів (67%) зазначила, що для перемоги вони готові терпіти труднощі війни – рік або кілька років; не готові терпіти – 11% опитаних (найбільше таких серед бідних прошарків населення (23%)⁸. За результатами інших досліджень (наприклад, КМІС, грудень 2024 р.), 57% українців також були готові терпіти труднощі війни скільки буде потрібно, однак при цьому готовність нести цей тягар поступово знижується⁹. Від початку 2022 р. до лютого 2024 р. ситуація практично не змінювалася: стабільно близько 71–73% відповідали, що вони готові

⁷ Результати отримано самостійно при обробці первинних даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України у червні 2024 р. Окремі результати представлено за [7].

⁸ Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період (6–11 червня 2023). СГ “Рейтинг”. 07.06.2023. URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/ukraine-s-resilience-formula-the-essential-components-during-war-and-post-war-6-11-june-2023>

⁹ Михайлов Д. Більшість українців готові нести тягар війни – опитування КМІС. *Суспільне. Новини*. 02.01.2025. URL: <https://suspilne.media/916049-bilsist-ukrainciv-gotovi-nesti-tagar-vijni-opituvanna-kmis/>

терпіти труднощі війни. Проте від лютого до жовтня 2024 р. цей показник знизився до 63%. А з жовтня до грудня 2024 р. – до 57%. Крім того, стало більше тих (з 12% до 18%), кому було важко сказати, скільки часу вони ще готові терпіти труднощі війни. Зокрема, це більш яскраво виражено на півдні України, у Харківській та Донецькій областях. На початку 2024 р. понад 70% стверджували, що готові терпіти, скільки буде потрібно, натомість нині 48% назвали умовно довгий період, з них 38% – скільки треба¹⁰. Чинників зміни цієї здатності у ситуації війни чимало, і не останню роль тут відіграє суспільно-економічна залученість (економічна зайнятість, самозайнятість тощо).

Важливим у цьому дослідженні є висвітлення психоемоційних аспектів реагування українців на війну в світлі оцінки свого майбутнього та майбутнього України. За результатами різних досліджень, в тому є значним фактором, що відкриває відчуття тривоги, розгубленості та страху, що значно зросло серед українського населення¹¹. Зміни відбуваються, і вони є цілком закономірними за викликів війни, особливо сьогодні. У психоемоційному вимірі дослідників найбільше цікавлять такі аспекти та їхній рівень, як надія і тривога. За даними моніторингових досліджень Фонду “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова, за 2–3 роки відчуття надії практично залишилося на тому самому рівні, проте виявлено зростання тривоги (рис. 1).

Рівень цих та інших характеристик багато в чому пов’язаний із зовнішніми обставинами: наприклад, хороші / нехороші новини та події, пов’язані з війною, світовою підтримкою тощо. Відповідно, змінюється характер психоемоційної атмосфери існування людини / суспільства на позитивний або негативний. Дещо спадає оптимізм і зростає відчуття страху, і всі ці зміни не є радикальними, але певні тенденції є. Життєстійкість виявляється не тільки у частині психоемоційного стану, але й у оптимізмі або песимізмі оцінок майбутнього щодо війни. Це і відчуття безпеки.

За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, у червні 2024 р. українці демонструють не дуже оптимістичні прогнози в балансі оцінок на погіршення майбутнього України – 31,3%, та його покращення – 24,7% (рис. 2). При цьому велика кількість респондентів (у сукупності 44%) не могли дати однозначної оцінки щодо цього, не вбачаючи ані покращення, ані погіршення (24,2%) та не маючи

¹⁰ Більшість українців з надією дивляться у майбутнє, 45% – відчувають тривогу. *Укрінформ*. 23.12.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3941117-bilsist-ukrainciv-z-nadieu-divlatsa-u-majbutne-45-vidcuvaut-trivogu.html>; Підсумки 2024 року: в очікуванні справедливого миру? – всеукраїнське опитування. Фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва. 22.12.2024. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2024-roku-v-ochikuvanni-spravedlivogo-miru-zagalnonatsionalne-opituvannya>; Стрес, в тому і витримка: як змінились українці за 1000 днів великої війни. *Факти*. 19.11.2024. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20241119-stres-vtoma-i-vytrymka-yak-zminylys-ukrayinczi-za-1000-dniv-velykoyi-vijny>

¹¹ Більшість українців з надією дивляться у майбутнє, 45% – відчувають тривогу; Підсумки 2024 року: в очікуванні справедливого миру? – всеукраїнське опитування.

чіткої оцінки (19,8%), що в даній ситуації може вважатися рівноцінним (середній індекс у діапазоні від -1 до 1 бала становить - 0,1 бала).

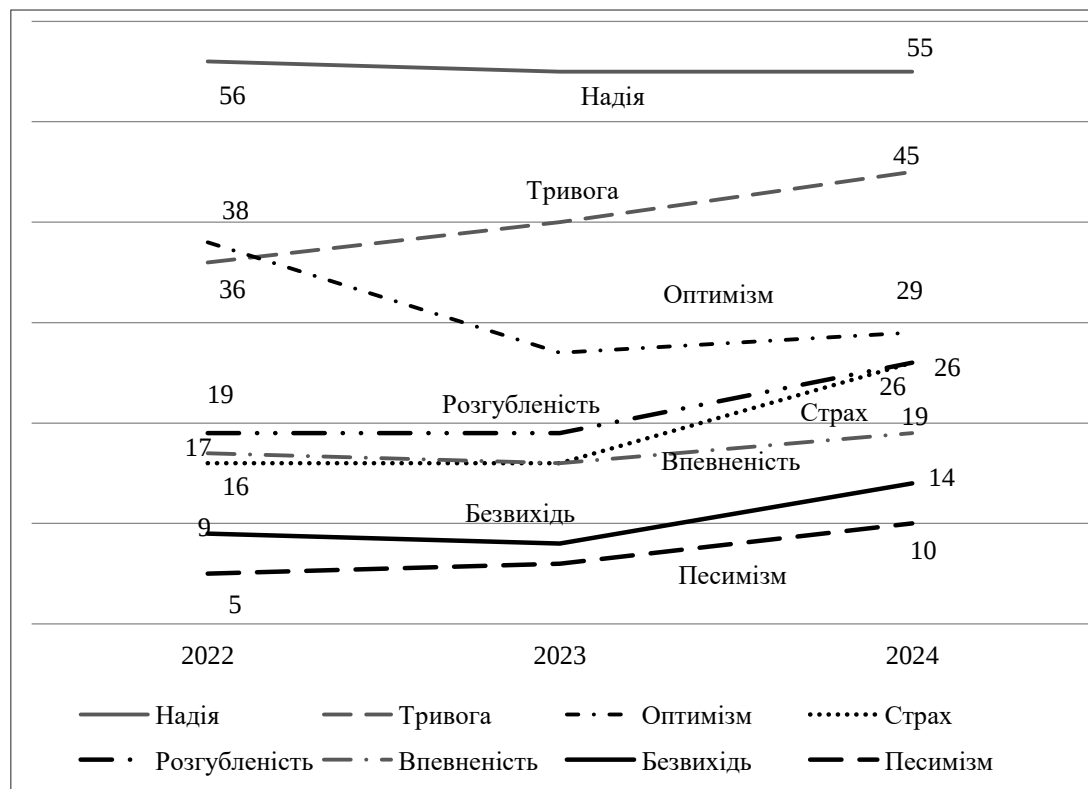

Рис. 1. Динаміка змін психоемоційних характеристик українців, %

Джерело: модифіковано автором на основі інфографіки результатів досліджень Фонду “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова.

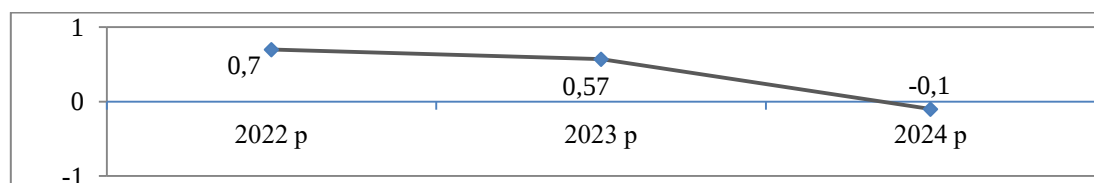

Рис. 2. Середнє значення оцінки майбутнього України

Джерело: складено автором.

Попри піднесений настрій з позитивним сприйняттям ситуації, що виявляються в окремих кейсах оцінювання ситуації і були присутні у попередні роки війни, все ж реальність (становище на фронті, затяжний характер війни, посилення її викликів для України як соціальних, так і політичних) більш обтяжливо впливає на очікування українців у війні. Ми вже частково висвітлювали відповідні тенденції, що вказують на

стан як окремих соціально-економічних умов життєдіяльності українців, так і окремих компонентів їхнього психосоціального, соціально-настрійного рівнів їхнього життя як прямих і непрямих чинників та індикаторів життєстійкості.

У механізмі своєрідного “зав’язування” життєстійкості через адаптаційні процеси у можливому збереженні або підтримці особистісного психосоціального потенціалу, ідентичності людина задіює спектр можливих внутрішніх і зовнішніх ресурсів, що відповідають її потребам. Подальша підтримка особистісного потенціалу супроводжується проявом її поведінкової активності. З одного боку, це активізація вирішення власних життєвих проблем, з іншого, – соціальна активізація (або активізація суспільного життя) у горизонтах прояву та розвитку громадянської позиції через залученість (це зокрема дає людині можливість самозабезпечення та самозбереження).

Залученість тут розглядається з кількох точок зору: як ресурс (можливість використання), і як потенціал (джерело подальшого розвитку, досягнення); як чинник або джерело (йдеться про залученість як ресурсність: економічну та іншу продуктивну зайнятість); як наслідок або результат (активізація громадянської залученості, дієва активізація громадянської активності). Вона є чинником як життєстійкості зокрема, так і національної (суспільної) стійкості взагалі, що зрештою іманентно поєднує ці два суспільні феномени. Згідно з відповідними зарубіжними та вітчизняними дослідженнями, життєстійкість ініціює в широкому діапазоні цілу низку почуттів: рівень віри в себе, у власне майбутнє, активізацію / послаблення стратегічної спрямованості, показники саморозвитку й оптимізм [8; 9], пристрасть та оптимізм, високий рівень вираження прийняття себе та емоційного комфорту [8; 10], і, відповідно, відсутність зазначених ознак, що призводить до системного деприваційного синдрому, апатії, відсутності / зниження соціальної (в широкому розумінні) активності – все це є проявами життєстійкості.

Щодо такого компонента життєстійкості, як залученість, у різних розвідках виявлено та підтверджено значущі її зв’язки з емоційним комфортом [8]. Огляд досліджень не дає достатньої відповіді у розгляді широкого вияву людської життєстійкості. Проте у різних напрацюваннях ми знаходимо певну доказову базу того, що досліджуваний показник залученості корелює із задоволенням від виду діяльності, відчуттям значущості та цінності [8; 11], з умовами саморозвитку тощо. Це було певним припущенням у пошуку проблемних зон і осередків життєстійкості. У різних дослідженнях також доведено, що залученість дає більший шанс людині відчувати корисність власного життя, зокрема через позитивний вплив на світ. Вона є джерелом сили та мотивації до самореалізації, здорового способу думок і поведінки [11].

Залученість є чинником підвищення впевненості у собі та у своїх можливостях, оскільки вона є чинником і каталізатором економічної (“базисний” рівень) та соціальної (“надбудовний” рівень) самореалізації, що виводить нас на психологічний / ментальний рівень задоволеності та зі стану депривації. Крім соціального “ефекту”, залученість як комунікативний аспект взаємовідносин забезпечує психоемоційну підтримку або допомогу людині як відновлення психоемоційного благополуччя та зміцнення віри у себе та оточуючих, відчуття приналежності, що сприяє життєстійкості як захисний буфер від стресогенних умов для адаптивного подолання. Це також важлива

самохарактеристика, що стимулює людину до продуктивної дієвості, дає можливість відчувати свою цінність, значущість, виражати стресостійкість.

Своєю чергою, безперечно, прояви (зниження / зростання) життєстійкості мають вплив на оцінку ситуації та умов, за яких останнє сприймається більш драматично або менш драматично через рівень готовності діяти, а також рівень впевненості у власній корисності та продуктивності. Відповідно, надання власних ресурсів у будь-якому форматі, що сприяє зміцненню спротиву (економічна зайнятість / самозайнятість, соціальне підприємництво, волонтерство, допомога іншого різного формату) тим, хто їх потребує під час війни, сприяє соціальній інтеграції. У будь-якому випадку, все це розглядається як позитивна діяльність, що приносить користь (і конкретному суб'єкту / інституту, і суспільству загалом), оскільки достатньо часто це є чи не єдиним способом для людей зробити внесок у захист своєї країни та відчутти громадянську та національну приналежність. Це і буде розглядом з дієво-функціонального підходу, коли кризь призму "соціальної дії" стійкість завжди може пов'язуватися з активною дією, що є суспільно корисною.

Важливим показником стійкості є і набір проявів громадянської активності у сприянні спротиву. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, в червні 2024 р.¹² у розмаїтті нових для пересічного українця занять або діяльності, суголосним визвольній боротьбі, найчастіше люди себе виявляють у донатах та допомозі ЗСУ (56,4%) , а також вагоме місце займає волонтерська діяльність у різних форматах і способах її здійснення, зокрема допомога військовим / цивільним-постраждалим (39,2%). Водночас кожний четвертий (24,7%) ніяк не залучений до подібних видів діяльності.

Активність залученості до волонтерства часто залежить і від економічної залученості: у різних дослідженнях виявлено, що ймовірність залученості до волонтерської діяльності збільшується зі зростанням матеріального становища, а отже, – економічної залученості [12]. Можна стверджувати, що економічна залученість сприяє суспільній.

Вплив залученості на різні сторони життєстійкості (як і взаємовплив) виявлений та підтверджений низкою досліджень за кордоном і епізодично в Україні. У аналогічних дослідженнях резилієнтності підтверджено, що особи з вищим інтегральним рівнем життєстійкості активніше долучалися до волонтерства та подібної діяльності, що вказує на дію як реакцію на кризу [13]. Дослідниками підтверджено, що професійна включеність і почуття контролю над ситуацією є ключовими факторами життєстійкості, що залученість у громадянській або зокрема волонтерській діяльності дозволяє зменшити почуття безпорадності, що узгоджується з концепціями про роль залученості до значущої діяльності (волонтерства) у збереженні життєстійкості [14], а також про сприяння волонтерства особистісному зростанню [15].

Для додаткового підтвердження визначених припущень щодо конструктивного впливу залученості на компоненти життєстійкості та, в кінцевому підсумку, на дієву активізацію громадянської позиції / залученості було здійснено аналіз двовимірного

¹² Результати отримано самостійно при обробці первинних даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, червень 2024 р. Окремі результати містяться за посиланням [7].

розподілу показників, за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України у червні 2024 р.¹³. Для представлення аргументованої інформації було проведено порівняння похідних показників життєстійкості: психоемоційного відчуття, ставлення до об'єкта / ситуації, емоційного стану, характеру світосприйняття, експектації майбутнього, інших когнітивних компонентів, які є результативно-наслідковими компонентами життєстійкості, відповідно до наявності / відсутності оплачуваної роботи, зокрема економічної залученості як основного критерію. Це і становить логіку пошуку валідних доказових аргументів у вияві зон і осередків національної стійкості.

За даними аналізу, у людей, які мають оплачувану роботу, дещо вищий, ніж у безробітних, рівень позитивних і нижчий – негативних почуттів щодо власного майбутнього та майбутнього України (табл. 1). У них було виявлено вищий рівень потенціалу терпіння та частково вищий рівень впевненості у перемозі, а також вищий рівень проявленості громадянської позиції, зокрема волонтерства (табл. 2).

Таблиця 1

**Зведена таблиця спряженості індикаторів життєстійкості
(психоемоційні почуття) за критерієм економічної залученості, %***

Почуття щодо власного майбутнього**	Економічна залученість		Почуття щодо майбутнього України***	Економічна залученість	
	Мають роботу	Не мають роботи		Мають роботу	Не мають роботи
Позитивні			Позитивні		
Надія	52,1	49,0	Надія	53,4	54,3
Оптимізм	37,5	33,0	Оптимізм	35,9	34,3
Інтерес	18,6	14,7	Задоволеність	3,2	2,9
Упевненість	12,2	10,2			
Задоволеність	5,2	4,2			
Негативні			Негативні		
Тривога	34,2	32,8	Страх	16,1	16,4
Розгубленість	22,0	22,3			
Страх	13,4	16,3			
Безвихідність	10,9	13,5			
Песимізм	7,5	3,5			
Байдужість	2,3	8,1			

* Всі розрізнення значущі, статистика хі-квадрат значуща на рівні $< 0,05$.

** Хі-квадрат $\approx 47,289$.

*** Хі-квадрат $\approx 35,361$.

Джерело: складено автором.

¹³ Результати отримано самостійно при обробці первинних даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, червень 2024 р.

Крім того, були задіяні допоміжні критерії формування цільових груп для порівняння індикаторів життєстійкості за похідним критерієм від “ефекту” зайнятості, тобто таким показником, як задоволеність / незадоволеність своїм становищем у суспільстві (табл. 3 та 4), а також щодо характеру життєвих експектацій (табл. 5 і 6). Критерій задоволеності своїм становищем (як похідний показник від залученості) певною мірою має вплив на зазначені індикатори життєстійкості та їхні дієві прояви: психо-емоційні почуття щодо майбутнього, потенціал соціального терпіння, впевненості у перемозі, громадянська / волонтерська активність.

Таблиця 2

**Зведена таблиця спряженості інших індикаторів життєстійкості
за критерієм економічної залученості, %**

Індикатори життєстійкості*	Економічна залученість	
	Так, маю роботу	Ні, не маю роботи
Готовність терпіти нинішні та майбутні труднощі**		
Готові терпіти труднощі (довго- та середньострокові)	71,4	65,1
Не готові терпіти ці труднощі	14,0	14,3
<i>Важко відповісти / невизначеність щодо терпіння</i>	14,7	20,6
Впевненість у перемозі України у війні з Росією***		
Переважно впевнені	32,2	29,1
Прояви громадянської позиції (волонтерства)****		
Переказують на ЗСУ частку своїх доходів	63,4	47,1
Здійснюють волонтерську допомогу	46,6	35
Нічого із зазначеного не роблять	18,3	34,1

* Всі розрізнення значущі, статистика хі-квадрат значуща на рівні $< 0,05$.

** Хі-квадрат $\approx 31,291$.

***Хі-квадрат $\approx 16,873$.

**** Хі-квадрат $\approx 321,960$.

Джерело: складено автором.

Було виявлено, що респонденти, які планують своє життя, тобто націлені на майбутнє, також мають вищі показники позитивних почуттів щодо власного майбутнього та майбутнього України. Відповідно, вони мають і нижчий рівень почуттів негативно-го характеру щодо майбутнього, ніж ті, які не планують своє життя. У таких виявлено вищий потенціал соціального терпіння, прояву громадянської позиції, частково – впевненості у перемозі (табл. 5 і 6).

Зафіксована такого роду тенденція зміни для переважної більшості індикаторів підтверджує наявність впливу суспільно-економічної залученості (і серед інших чинників) на рівень різних компонентів життєстійкості людей.

Таблиця 3

**Спряженість життєстійкості (психоемоційні почуття)
за критерієм задоволеності своїм становищем, %***

Задовolenість своїм становищем Почуття щодо власного майбутнього	Задовolenість своїм становищем		Задовolenість своїм становищем Почуття щодо майбутнього України	Задовolenість своїм становищем	
	Задовolenі своїм становищем	Не задовolenі своїм становищем		Задовolenі своїм становищем	Не Задовolenі своїм становищем
Позитивні			Позитивні		
Надія	58,1	45,8	Надія	60,8	49,5
Оптимізм	52,2	26,6	Оптимізм	48,4	25,9
Інтерес	22,3	13,9	Упевненість	20,5	9,6
Упевненість	16,1	7,7	Інтерес	18,2	13,5
Задовolenість	7,6	3,3	Радість	5,9	3,3
Радість	7,2	4,5	Задовolenість	2,9	2,3
Негативні			Негативні		
Тривога	27,0	38,8	Тривога	29,7	34,2
Розгубленість	12,7	28,4	Розгубленість	10,3	16,9
Страх	6,6	20,6	Страх	9,2	20,9
Безвихідність	3,4	18,5	Безвихідність	5,7	12,3
Песимізм	4,4	11,2	Песимізм	5,5	12,0
Байдужість	1,5	3,6	Байдужість	0,7	2,0

* Всі розрізнення значущі, статистика хі-квадрат значуща на рівні $< 0,05$.

Джерело: складено автором.

Таблиця 4

**Спряженість інших індикаторів життєстійкості
за критерієм задоволеності своїм становищем, %***

Індикатори життєстійкості	Задовolenість своїм становищем	
	Задовolenі своїм становищем	Не задовolenі своїм становищем
Готовність терпіти нинішні та майбутні труднощі		
Готові терпіти труднощі (довго- та середньострокові)	83,8	64,6
Не готові терпіти ці труднощі	6,7	20,1
Важко відповісти / невизначеність щодо терпіння	9,5	15,4
Впевненість у перемозі України у війні з Росією		
Повністю або переважно впевнені	79,1	57,8
Зовсім або переважно не впевнені	11,2	21,1
Важко відповісти (невизначеність у перемозі)	9,7	21,0
Прояв громадянської позиції (волонтерства)		
Переказують на ЗСУ частку своїх доходів	68,3	50,6
Здійснюють волонтерську допомогу	47	40,6
Нічого із зазначеного не роблять	14,6	29,4

* Всі розрізнення значущі, статистика хі-квадрат значуща на рівні $< 0,05$.

Джерело: складено автором.

Таблиця 5

**Спряженість індикаторів життєстійкості (психоемоційні почуття)
з планами на майбутнє, %***

Почуття щодо власного майбутнього	Плани на майбутнє	Планують своє життя	Не планують свого життя	Почуття щодо майбутнього України	Плани на майбутнє	Планують своє життя	Не планують свого життя
Позитивні				Позитивні			
Надія		51,5	46,0	Надія		53,1	53,8
Оптимізм		38,6	28,8	Оптимізм		37,8	31,0
Інтерес		19,0	13,1	Упевненість		14,8	13,1
Упевненість		12,4	8,8	Інтерес		17,9	12,2
Задоволеність		5,4	3,1	Радість		4,9	4,1
Радість		6,6	5,0	Задоволеність		2,9	3,4
Негативні							
Тривога		34,6	34,9	** Сегмент позитивних почуттів цього блоку не продемонстрував кореляції в спряженості індикаторів			
Розгубленість		24,1	20,9				
Страх		13,3	16,6				
Безвихідність		12,8	13,4				
Песимізм		8,2	9,7				
Байдужість		2,5	3,9				

* Всі розрізнення значущі, статистика хі-квадрат значуща на рівні $< 0,05$.

Джерело: складено автором.

Таблиця 6

Спряженість інших індикаторів життєстійкості з планами на майбутнє, %*

Індикатори життєстійкості	Плани на майбутнє	Планують своє життя	Не планують свого життя
Готовність терпіти нинішні та майбутні труднощі			
Готові терпіти труднощі (довго- та середньострокові)		74,3	62,8
Не готові терпіти ці труднощі		14,6	15,1
Важко відповісти / невизначеність щодо терпіння		11,0	22,1
Впевненість у перемозі України у війні з Росією			
Повністю та переважно впевнені		66,9	66,6
Зовсім та переважно не впевнені		18	13,5
Важко відповісти (невизначеність у перемозі)		15,0	20,0
Прояв громадянської позиції (волонтерства)			
Переказують на ЗСУ частку своїх доходів		60,9	54,1
Здійснюють волонтерську допомогу		46,7	34,4
Нічого із зазначеного не роблять		20,7	28,4

* Всі розрізнення значущі, статистика хі-квадрат значуща на рівні $< 0,05$.

Джерело: складено автором.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати дослідження цілком підтверджують вихідну гіпотезу, що суспільно-економічна залученість відіграє подвійну роль у формуванні життєстійкості українців та, відповідно, у національній стійкості. Це відбувається в контексті того, що зatoryжність широкомасштабної війни з її викликами призводить до системної психоемоційної, ментальної та соціальної втоми від війни населення України. Це призводить до деструктивів в окремих сегментах суспільного розвитку та порядку, а відповідно, і національного спротиву та національної стійкості. Однією з інтегральних складових останнього є саме формування та підтримка життєстійкості українців.

За результатами аналізу частково підтверджено, що суспільно-економічна залученість як складний інтегральний соціальний конструкт, що постає у взаємодії зовнішніх (умов, доступу до ресурсів, соціального капіталу тощо) та внутрішньоособистісних (сторін людської психоментальності, культурного капіталу тощо) ресурсів, з одного боку, як чинник-причина, а з іншого, – як чинник-наслідок – поряд з іншими чинниками певною мірою сприяє позитивному розвитку життєстійкості українців з паралельним позитивним впливом на громадянську позицію, що зміцнює рівень національного спротиву та національній стійкості. Це супроводжується як зміною психосоціальних та психоемоційних параметрів українців (зменшенням напруженості, тривоги, підвищенням оптимізму тощо), так і соціальних параметрів, зокрема підвищенням соціальної (економічної та громадянської) активності.

Зміна (зростання або спад) економічної залученості має вплив на активізацію інших (похідних) її форм, дієвих форм прояву громадянської позиції й ідентичності (зокрема різних форм і способів здійснення волонтерства), соціального підприємництва як інтегральної форми економічної та суспільної залученості. Відповідно, зниження рівня економічної залученості як зовнішньої умови соціально-економічного характеру не сприяє зміцненню життєстійкості як в аспекті підтримки матеріально-економічного рівня людини / населення, так і утримання особистісного психоментального каркасу життєстійкості. З огляду на це, викристалізовується нагальна потреба активізувати політику зайнятості та самозайнятості, суспільно-громадянської залученості у різних їхніх форматах і способах здійснення, що в кінцевому підсумку підвищує як економічний ефект для держави, так і соціальний або громадянський. Підвищений науковий інтерес до цієї тематики, з одного боку, посилює соціальний ефект у пошуках і вияві такого роду каталізаційних можливостей суспільно-економічної залученості та сприяє формуванню національної стійкості у протидії агресії з боку Росії. З іншого боку, йдеться про розширення наукового багажу. Чинник війни розширив можливості розкриття нових людських / суспільних параметрів, що підлягає подальшому вивченню для можливого регулювання окремих суспільних процесів.

Список використаних джерел

1. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>

2. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: кол. моногр. / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с. URL: https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2023/Maket_Ukr_suspilstvo_2023.pdf
3. Аналіз основних тенденцій у сфері колективних ідентичностей українського суспільства: виклики національній безпеці: аналіт. доп. / за ред. В. Потапенка, Ю. Каплан. Київ: НІСД, 2024. 68 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-09/ad_identychnist_16_09_2024_last.pdf
4. Дембіцький С.С., Головаха Є.І., Степаненко В.П. Стресові стани населення України в контексті війни: досвід соціологічного вивчення. Київ: Інститут соціології НАН України, 2025.
5. Лібанова Е. Резильєнтність соціоекономічної системи України до шоків, спричинених війною: специфіка формування і реагування. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 4 (58). С. 3–23. <https://doi.org/10.15407/dse2024.04.003>
6. Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження. Центр економічної стратегії. 2025. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/
7. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: кол. моногр. / за ред. Є. Головахи, С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.
8. Кузікова С.Б., Щербак Т.І. Життєстійкість як адаптаційний ресурс особистості у реальності невизначеності життя. *Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія*. 2023. Вип. 2. С. 24–29. <https://doi.org/10.32782/psyspu/2023.2.4>
9. Ситнік С.В., Ковальова О.В., Борозенцева Т.В., Гришко О.Д. Життєстійкість як фактор соціально-психологічної адаптації особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2024. № 2 (64). С. 62–73. <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2024-64-2-5-62-73>
10. Григорчук Л.В. Життєстійкість як психологічний ресурс адаптації особистості. *Інсайт: психологічні виміри суспільства: матер. міжнар. конф.* 2019. Вип. 1 (16). С. 90–93.
11. Чиханцова О. Психологічні основи життєстійкості особистості: монографія. Київ: Талком, 2021. 319 с.
12. Резнік О. Залученість українців до волонтерської діяльності під час повномасштабної війни. Київ: Фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва, 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoi-diyalnosti-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni>
13. Bonanno G.A., Horton J.L., Powell T.M., LeardMann C.A., Boyko E.J., Wells T.S., Hooper T.I., Gackstetter G.D., Smith T.C. Trajectories of trauma symptoms and resilience in deployed U.S. military service members: prospective cohort study. *The British Journal of Psychiatry*. 2012. Vol. 200 (4). P. 317–323. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.111.096552>
14. Hobfoll S.E., Stevens N.R., Zalta A.K. Expanding the science of resilience: Conserving resources in the aid of adaptation. *Psychological Inquiry*. 2015. Vol. 26 (2). P. 174–180. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2015.1002377>
15. Calhoun L.G., Tedeschi R.G. The Foundations of Posttraumatic Growth: An Expanded Framework. *Handbook of posttraumatic growth: Research & practice* / L.G. Calhoun, R.G. Tedeschi (Eds.). Mahway, NJ, United States: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2006. P. 3–23.

Надійшла 28.08.2025

Прорецензована 05.09.2025

Доопрацьована 12.09.2025

Підписана до друку 30.09.2025

References

1. Reznik, O. (Ed.). (2019). Sociological Dimensions of Civil Society in Ukraine. Kyiv: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf> [in Ukrainian]

2. Golovakha, Ye., Makeiev, S. (Eds.). (2023). Ukrainian Society in Wartime. Year 2023: collective monograph. Kyiv: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine. URL: https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2023/Maket_Ukr_suspilstvo_2023.pdf [in Ukrainian]
3. Potapenko, V., Kaplan, Yu. (Eds.). (2024). Analysis of the Main Trends in the Field of Collective Identities of Ukrainian Society: Challenges to National Security: an Analytical Report. Kyiv: NISS. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-09/ad_identychnist_16_09_2024_last.pdf [in Ukrainian]
4. Dembitskyi, S.S., Golovakha, Ye.I., Stepanenko, V.P. (2025). Stress States of the Population of Ukraine in the Context of War: Experience of Sociological Study. Kyiv: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
5. Libanova, E. (2024). Resilience of the socio-economic system of Ukraine to the shocks caused by the war: specifics of formation and response. *Demography and Social Economy*, 4 (58), 3-23. <https://doi.org/10.15407/dse2024.04.003> [in Ukrainian]
6. Ukrainian Refugees after Three Years Abroad. Fourth Wave of Research. (2025). Centre for Economic Strategy. URL: <https://ces.org.ua/en/refugees-fourth-wave/>
7. Golovakha, Ye., Dembitskyi, S. (Eds.). (2024). Ukrainian Society in Wartime. Year 2024: collective monograph. Kyiv: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
8. Kuzikova, S.B., Shcherbak, T.I. (2023). Hardiness as a person's adaptive resource in the reality of life's uncertainty. *Sloboda Scientific Journal. Psychology*, 2, 24-29. <https://doi.org/10.32782/psyspu/2023.2.4> [in Ukrainian]
9. Sytnik, S.V., Kovalova, O.V., Borozentseva, T.V., Gryshko, O.D. (2024). Resilience as a Factor in the Socio-psychological Adaptation of the Individual. *Theoretical and Applied Problems of Psychology*, 2 (64), 62-73. <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2024-64-2-5-62-73> [in Ukrainian]
10. Hryhorchuk, L.V. (2019). Resilience as Psychological Resource for Personal Adaptation. *Insight: the Psychological Dimensions of Society: materials of international conference*, 1 (16), 90-93 [in Ukrainian]
11. Chykhantsova, O. (2021). Psychological Foundations of Personal Resilience: monograph. Kyiv: Talkom [in Ukrainian]
12. Reznik, O. (2023). Involvement of Ukrainians in Volunteer Activities During a Full-Scale War. Kyiv: Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" foundation. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoi-diyalnosti-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni> [in Ukrainian]
13. Bonanno, G.A., Horton, J.L., Powell, T.M., LeardMann, C.A., Boyko, E.J., Wells, T.S., Hooper, T.I., Gackstetter, G.D., Smith, T.C. (2012). Trajectories of trauma symptoms and resilience in deployed U.S. military service members: prospective cohort study. *The British Journal of Psychiatry*, 200 (4), 317-323. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.111.096552>
14. Hobfoll, S.E., Stevens, N.R., Zalta, A.K. (2015). Expanding the science of resilience: Conserving resources in the aid of adaptation. *Psychological Inquiry*, 26 (2), 174-180. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2015.1002377>
15. Calhoun, L.G., Tedeschi, R.G. (2006). The Foundations of Posttraumatic Growth: An Expanded Framework. In L.G. Calhoun, R.G. Tedeschi (Eds.), *Handbook of posttraumatic growth: Research & practice* (pp. 3-23). Mahway, NJ, United States: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Received on August 28, 2025

Reviewed on September 05, 2025

Revised on September 12, 2025

Signed for printing on September 30, 2025